

Bogumiła Brocka-Palacz
Akademia Finansów i Biznesu Vistula – Warszawa

Zjednoczenie Niemiec – bilans po 25 latach

Streszczenie

Po zjednoczeniu obu części Niemiec najważniejszym celem stało się wyrównywanie poziomów rozwoju gospodarczego oraz życia ludności. Oba te procesy stale postępują, jednak w ostatnich latach uległy znacznemu spowolnieniu. Rozpiętości w poziomie rozwoju i poziomie życia są nadal znaczne. Relatywnie lepiej przebiegał ten proces w dziedzinie niwelowania różnic w poziomie życia mieszkańców wschodniej części Niemiec.

Przebieg procesu jednoczenia Niemiec świadczy o tym, że proces konwergencji jest procesem długofalowym, nieosiągalnym w jednym pokoleniu. Fakt ten nie potwierdza optymistycznych założeń dotyczących możliwości zniwelowania różnic w poziomie rozwoju i poziomie życia, które zakładano w momencie zjednoczenia Niemiec. Oznacza to także, że polityka wspierania rozwoju wschodniej części Niemiec okazała się mało skuteczna, mimo znacznych środków finansowych przeznaczonych na ten cel.

Istniejące rozpiętości w poziomie rozwoju gospodarczego i poziomie życia między obiema częściami Niemiec stanowią nie tylko poważny problem ekonomiczny, ale także społeczny.

Słowa kluczowe: gospodarka Niemiec, nowe kraje związkowe, proces konwergencji.

Kody JEL: F50

Wstęp

Zjednoczenie Niemiec w 1990 roku było jednorazową decyzją polityczną o doniosłym znaczeniu nie tylko dla Niemiec, ale całej Europy i świata. Jednocześnie proces jednoczenia obu części Niemiec w wymiarze gospodarczym i społecznym był procesem bez precedensu w dotychczasowej historii gospodarczej świata. Jednoczące się części Niemiec miały odmienne systemy społeczno-polityczne. Funkcjonowały przez czterdzieści lat i spowodowały głębokie różnice w poziomie rozwoju, strukturach gospodarczych oraz efektywności gospodarowania. Po zjednoczeniu różnice te musiały zostać zniwelowane, aby gospodarka Niemiec stanowiła jedną sprawnie funkcjonującą całość. Dlatego też po zjednoczeniu najważniejszym celem stało się wyrównywanie poziomów rozwoju gospodarczego oraz życia ludności obu części Niemiec.

Stało się ono probierzem stopnia zintegrowania gospodarek, a także w znacznym stopniu podstawą integracji społeczeństw obu części Niemiec. Utrzymywanie się, bowiem znacznych różnic w rozwoju ekonomicznym nie sprzyja, a wręcz utrudnia integrację społeczną i kulturową społeczeństw obu części Niemiec.

Celem rozważań jest ocena realizacji wymienionych wyżej celów, w tym sensie jest to bilans dokonań oraz niepowodzeń w procesie jednoczenia gospodarek obu części Niemiec po upływie ćwierć wieku od momentu ich formalnego zjednoczenia. Bilans ten ma znaczenie także dla gospodarki polskiej, nie tylko dlatego, że Niemcy są naszym największym partnerem gospodarczym, ale także z tego względu, że jest to najsilniejsza gospodarka w UE, a RFN ma znaczący wpływ na decyzje podejmowane w tym ugrupowaniu integracyjnym.

Zgodnie z tak sformułowanym celem badawczym analizowane będą kolejno następujące zagadnienia:

- rozwój gospodarczy wschodniej części Niemiec w okresie 25 lat,
- istniejące obecnie różnice w poziomie rozwoju gospodarczego oraz poziomie życia mieszkańców nowych i starych krajów związkowych, ich implikacje oraz perspektywy zniwelowania.

Rozważania na te tematy poprzedzi krótka charakterystyka warunków startu, tj. warunków zjednoczenia i ich następstw dla gospodarki wschodniej części Niemiec bezpośrednio po zjednoczeniu.

Warunki startu

Proces zjednoczenia Niemiec, a właściwie włączenia byłej NRD do RFN, na podstawie art. 23 konstytucji RFN dokonał się niezwykle szybko. Jeszcze w październiku 1989 roku świętowano czterdziestolecie istnienia NRD. Po obaleniu muru berlińskiego dnia 9 listopada 1989 roku dyskutowano o formach przyszłej konfederacji obu państw niemieckich, co oznaczało, że proces jednoczenia obu państw niemieckich miał być stopniowy.

W marcu 1990 roku główne partie zachodnioniemieckie doszły do porozumienia w sprawie możliwości utworzenia unii monetarnej, gospodarczej i socjalnej z NRD. W początkach kwietnia Bundesbank przedstawił propozycje założeń i realizacji unii walutowej, a dnia 1 lipca weszła ona w życie¹.

Układ o unii walutowej między RFN i NRD był pierwszym aktem, w którym zostały sformułowane społeczno-ekonomiczne zasady zjednoczenia obu państw niemieckich oraz transformacji systemowej byłej NRD. Jednocześnie uchylił on przepisy konstytucyjne NRD dotyczące socjalistycznego porządku społecznego i państwowego. Oznaczał także wprowadzenie na obszarze byłej NRD zachodnioniemieckiego systemu walutowego.

Unia walutowa miała następujące cele:

- w sferze społeczno-politycznej – spełnienie oczekiwań społeczeństwa NRD na szybką poprawę poziomu życia i perspektywy dalszego jego podniesienia: niespełnienie tych oczekiwań oznaczałoby zwiększenie migracji do RFN i coraz silniejsze niepokoje społeczne:

¹ Układ o utworzeniu unii walutowej, gospodarczej i socjalnej między RFN a NRD, Bonn, 18 maja 1990 roku.

- w sferze gospodarki – ułatwienie wymiany handlowej oraz stworzenie podstaw racjonalnego rachunku ekonomicznego.

Wymiana waluty NRD na marki RFN odbyła się w odniesieniu do płac, emerytur, rent, czynszów, a także oszczędności obywateli (przy określonej kwocie maksymalnej) w stosunku 1:1. Pozostałe zobowiązania w stosunku 1:2. Przeciętny parytet wymiany obu walut ukształtował się na poziomie 1,8:1 (Schiller 1993). Spowodowało to, że sposób przejścia z marek NRD na marki zachodnioniemieckie był korzystny dla obywateli byłej NRD, natomiast okazał się silnym ciosem dla przedsiębiorstw wschodnioniemieckich. Nagle musiały konkurować cenami wyrażonymi w markach niemieckich na rynku krajowym i międzynarodowym, a także pod względem kosztów i jakości produktów dotrzymać pola stronie zachodniej, czemu z wielu powodów nie były w stanie sprostać. Spowodowało to bankructwa wielu przedsiębiorstw wschodnioniemieckich, utratę miejsc pracy i szybki wzrost bezrobocia.

Bezpośrednio przed ogłoszeniem zjednoczenia Niemiec obie ich części różniły się zasadniczo pod względem politycznym, ideologicznym, społecznym, ale przede wszystkim gospodarczym. Wynikało to z zasadniczo odmiennych systemów gospodarczych. W RFN była to rozwinięta gospodarka rynkowa oparta w większości na prywatnej własności, w NRD panował natomiast system nakazowo-rozdzielczy, w którym dominowała państwowa własność środków produkcji. To powodowało odmienne funkcjonowanie gospodarek obu części Niemiec, w tym m.in. rolę pieniądza, stopy procentowej, kredytu oraz kształtowania cen, płac i dochodów.

Gospodarka wschodniej części w latach Niemiec 1990-2014

Zapoczątkowanie procesu integracji obu części Niemiec było nierozzerwalnie związane z koniecznością transformacji systemu gospodarczego Niemiec Wschodnich od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do gospodarki rynkowej. Zauważyć należy, że między procesami transformacji systemowej w nowych krajach związkowych RFN i w krajach Europy Środkowej i Wschodniej wystąpiły znaczne różnice. W odniesieniu do byłej NRD transformacja ustrojowa została narzucona odgórnie w wyniku zjednoczenia Niemiec, które było decyzją polityczną. Wdrożono program natychmiastowej, całkowitej unifikacji ekonomicznej opartej na wspólnej walucie i poddaniu przedsiębiorstw wschodnioniemieckich konkurencji zachodnioniemieckiej i europejskiej. Oznacza to, że transformacja systemowa we wschodniej części Niemiec miała charakter najbardziej szokowy wśród państw, które w latach 90. przeszły transformację ustrojową.

Następstwa szokowej transformacji gospodarki wschodnioniemieckiej

Rozwój sytuacji gospodarczej w Niemczech Wschodnich po zjednoczeniu okazał się diametralnie różny od wcześniejszych przewidywań. W ciągu pierwszego roku po zjedno-

czeniu gospodarka wschodniemiecka uległa załamaniu. W drugiej połowie 1990 roku spadek PKB wyniósł 27,5%. W pierwszej połowie 1991 roku zmniejszył się on o dalsze 21,5%. W połowie 1993 roku PKB stanowił ok. 50% poziomu PKB z 1988 roku.

W wyniku wprowadzenia reguł rynkowych najbardziej ucierpiała produkcja przemysła. Załamanie produkcji tego działu w nowych landach wystąpiło na skalę nieznana w historii gospodarczej świata i wyniosło ok. 70%. Nastąpiła deindustrializacja Niemiec Wschodnich. Oznaczało to, że przemysł utracił swoją dotychczasową pozycję w gospodarce, wyrażającą się m.in. w największym wkładzie tego działu w tworzeniu PKB oraz w wysokim udziale w całkowitym zatrudnieniu. Załamanie produkcji przemysłowej spowodowane zostało przede wszystkim utratą zdolności konkurencyjnej przedsiębiorstw wschodniemieckich. Spadek PKB był wynikiem głębokiego spadku produkcji, zmniejszenia wolumenu eksportu, szybko rosnącego bezrobocia. Do końca 1991 roku liczba zatrudnionych zmniejszyła się o ok. 3 mln osób. Na skutek tak drastycznego zmniejszenia aktywności gospodarczej nowych krajów związkowych niemożliwe stało się ożywienie gospodarcze o własnych siłach, a to spowodowało konieczność transferów finansowych z zachodniej części Niemiec.

Rozwój gospodarczy w latach 1992-2014

W okresie 25 lat od momentu zjednoczenia, PKB nowych krajów związkowych prawie się podwoił. Tempo jego wzrostu było w tym okresie zróżnicowane. Na podstawie danych o kształtowaniu się wielkości produkcji w całej gospodarce, w rozwoju Niemiec Wschodnich ostatniego ćwierćwiecza można wyodrębnić trzy następujące podokresy:

- od 1992 roku do końca 1996 roku – okres szybkiego wzrostu gospodarczego,
- lata 1997 roku do końca 2000 roku – okres stagnacji,
- od 2001 roku do chwili obecnej (I kw. 2015 roku) – okres charakteryzujący się znacznymi wahaniami tempa wzrostu gospodarczego z tendencją do jego spowolnienia w kilku ostatnich latach

Wysokie tempo wzrostu gospodarczego w pierwszym podokresie było w dużej mierze reakcją na głęboki spadek produkcji w poprzednich dwóch latach, bezpośrednio po zjednoczeniu i rozpoczęciu transformacji ustrojowej. Przeciętne tempo wzrostu PKB w omawianym podokresie wyniosło przeciętnie 5%. W latach 1991-1996 wschodnia część Niemiec miała znacznie wyższe tempo wzrostu niż Niemcy Zachodnie. Z uwagi na lukę rozwojową występującą między obiema częściami Niemiec, jak też znaczne środki finansowe płynące z zachodniej części do Niemiec Wschodnich, oczekiwano, że sytuacja tego rodzaju utrzyma się przez dłuższy czas, do momentu, kiedy rozpiętości w poziomie rozwoju znacznie się zmniejszą. Jednak okres wysokiego tempa wzrostu utrzymywał się tylko przez kilka lat, następnie dynamika wzrostu znacznie osłabła, a od 1997 roku sytuacja uległa odwróceniu, tj. wzrost PKB Wschodnich Niemiec był niższy od wzrostu PKB w zachodniej części Niemiec.

Rok 1996 był ostatnim, w którym tempo wzrostu było relatywnie wysokie i wyższe niż w zachodniej części Niemiec (wynosiło wtedy 3,2%). Po raz pierwszy po zjednoczeniu, w 1997 roku wzrost gospodarczy Wschodnich Niemiec był niższy niż wzrost PKB w starych krajach związkowych. Oznaczało to rozpoczęcie nowej fazy rozwoju i restrukturyzacji gospodarki byłej NRD. W fazie tej wzrost PKB w nowych krajach związkowych był niższy niż w landach zachodnich. W latach 1997-1999 różnica ta wynosiła ok. 0,5 punktu procentowego na niekorzyść Niemiec Wschodnich. Osłabienie tempa wzrostu gospodarki wschodnioniemieckiej w tym okresie nie oznaczało, że przeżywała ona kryzys, raczej miała do pokonania poważne problemy strukturalne. To głównie spadek produkcji budowlanej, przy jej wysokim (15%) udziale w tworzeniu PKB, przyczynił się do pogorszenia wyników makroekonomicznych. Od tego czasu tempo wzrostu PKB kształtuje się na niskim poziomie, szczególnie słabe było w latach 1997-2001, który był okresem stagnacji gospodarczej w tej części Niemiec. Dopiero rok 2002 przyniósł w tej dziedzinie wyraźne zmiany na lepsze, tempo wzrostu gospodarczego nowych krajów związkowych przez kilka lat, do 2006 roku było wyższe niż w zachodniej części Niemiec. W następnych kilku latach było niższe niż tempo wzrostu gospodarczego starych krajów związkowych. W okresie kryzysu lat 2008-2009 spadek aktywności gospodarczej w nowych krajach związkowych był słabszy (-4,0) niż w Niemczech Zachodnich (-5,5) (por. tabela 1).

Tabela 1

Porównanie tempa wzrostu PKB wschodniej i zachodniej części Niemiec w latach 2006-2013

Wyszczególnienie	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Niemcy Wschodnie	3,2	2,6	0,3	-4,0	3,2	1,4	0,1	-0,1
Niemcy Zachodnie	2,7	3,4	1,1	-5,5	4,2	3,6	0,8	0,5

Źródło: <http://www.bmwi.de> [dostęp: maj 2014].

Po zakończeniu kryzysu silniejszy wzrost miał miejsce w zachodniej części Niemiec niż w nowych krajach związkowych.

Udział nowych krajów związkowych w PKB całych Niemiec stanowił w 1991 roku jedynie 11,1%, obecnie wynosi ok. 15%. Wartość produkcji przemysłowej jest wyższa o ok. 50% niż w 1991 roku.

Roczna wartość inwestycji, mimo spadkowej tendencji ich wzrostu, utrzymuje się na wysokim poziomie. Gospodarka wschodnioniemiecka ma jednak ciągle do rozwiązania problemy strukturalne, takie jak: relatywnie niski udział eksportu i koncentracja zbytu na rynkach lokalnych, niska wydajność pracy przy wysokich płacach oraz, wysokie faktyczne i ukryte bezrobocie.

Wschodnia część Niemiec jest słabiej zorientowana na eksport niż Niemcy Zachodnie, ale udział eksportu w produkcji przemysłu przetwórczego zwiększa się – w 2006 roku wynosił 32%, tj. tyle ile w starych krajach związkowych w 1995 roku. W 2013 roku wzrósł do 36%, ale w tym samym czasie udział ten w zachodniej części Niemiec wzrósł do 49%. Niemcy Wschodnie eksportują głównie samochody, wyroby elektryczne, maszyny oraz farmaceutyki. Spośród landów wschodnioniemieckich najwięcej eksportują Saksonia i Turynia, stąd pochodzi ponad 60% eksportu wschodnioniemieckiego. Zauważyć należy, że odmienne są także struktury geograficzna eksportu obu części Niemiec. Głównymi odbiorcami towarów wschodnioniemieckich są kraje europejskie, podczas gdy stare kraje związkowe eksportują na cały świat, w tym do dynamicznie rozwijających się krajów azjatyckich.

Po 25 latach od zjednoczenia nowe kraje związkowe ciągle pozostają w tyle za gospodarką zachodniej części Niemiec. Nowe kraje związkowe stały się słabszym regionem, określanym nieraz jako drugie „Mezzogiorno” (Heilemann 2005). Dość powszechne jest też przekonanie, że stały się one hamulcem wzrostu gospodarczego Niemiec². Z tym poglądem trudno się zgodzić, gdyż po 1995 roku nastąpiło spowolnienie wzrostu gospodarczego całych Niemiec z powodu innych przyczyn. Natomiast słaby wzrost zachodniej części Niemiec odbił się szczególnie niekorzystnie na gospodarce wschodniej części Niemiec, z uwagi na ściśle powiązania produkcyjne z przemysłem zachodnioniemieckim.

Próba objaśnienia pozostawania gospodarki wschodniej części Niemiec w tyle

Sytuacja w nowych krajach związkowych powoduje, że poszukuje się przyczyn niepożądanego przebiegu procesu niemieckiej jedności, w tym integrowania się gospodarek obu części Niemiec. Wielu ekonomistów widzi je w błędach popełnionych w momencie zjednoczenia i bezpośrednio tuż po nim. Wśród nich najczęściej wymienia się: niedoszacowanie głębokości załamania gospodarki wschodnioniemieckiej oraz zbyt daleko idącą wiarę w to, że gospodarka rynkowa szybko rozwiąże wszystkie problemy³. Kurs wymiany, wprowadzony przez unię walutową, który prawie trzykrotnie zrewaloryzował markę wschodnioniemiecką, wysokie koszty prywatyzacji, konieczność wysokich transferów finansowych do nowych krajów związkowych są tego bezpośrednimi lub pośrednimi skutkami.

Niewątpliwie pewne błędy zostały popełnione przy zjednoczeniu oraz bezpośrednio po nim, minęło jednak ponad 25 lat i przyczyn istniejących luk rozwojowych w stosunku do starych landów należy szukać przede wszystkim w procesach wzrostu gospodarczego i to nie tylko w tej części Niemiec, ale całej gospodarce niemieckiej. Po 1995 roku nastąpiło spowolnienie wzrostu gospodarczego Niemiec, co spowodowało, że niektórzy niemieccy ekonomiści doszli do wniosku, że Niemcy utraciły swoje wieloletnie gospodarcze przy-

² Takie stanowisko reprezentuje m.in. Bofinger (2006, s. 70-82).

³ M.in. dyskusja redakcyjna: *Der Traum...* (2007, s. 279-284).

wództwo w Europie (Gornig, Goerzig 2007). Z tym poglądem trudno się zgodzić – wprawdzie gospodarka niemiecka po 1995 roku przeżywała osłabienie wzrostu gospodarczego, ale nadal jest najsilniejszą gospodarką w UE i wywiera znaczny wpływ na wyniki gospodarcze całej UE. Ponadto, jako pierwsza wyszła z kryzysu lat 2008-2009 i już w 2010 roku osiągnęła ponad czteroprocentowy wzrost PKB.

Istniejąca luka wydajności pracy między obiema częściami Niemiec jest wynikiem dysproporcji strukturalnych spowodowanych polityką transformacji i działania procesów rynkowych w nowych krajach związkowych. Jest to przede wszystkim skutkiem deindustrializacji i strukturalnej zależności od przedsiębiorstw zachodniemieckich (filie, niski udział produkcji o wysokiej wartości dodanej, zbyt mało wielkich przedsiębiorstw). Z tego wynikają inne skutki, które wpływają na produktywność regionów oraz przedsiębiorstw, jak: niższe wyposażenie kapitałowe, słabiej rozwinięta infrastruktura, zbyt mały potencjał innowacyjny, braki w zarządzaniu, niskie udziały rynkowe.

Luki wydajności i zatrudnienia powodują rozpiętości dochodowe między obiema częściami Niemiec. Luka w zatrudnieniu wynika z niskiej aktywności na pierwotnym rynku pracy w porównaniu z Niemcami Zachodnimi. Gdyby zatrudnienie było porównywalne, PKB Niemiec Wschodnich byłby wyższy o ok. 46 mld marek. Według IWH-Halle, w nowych landach na początku ubiegłej dekady brakowało 211 miejsc pracy na tysiąc osób w wieku produkcyjnym.

W tej sytuacji istotne jest pytanie, czy istnieją ekonomiczne przesłanki dla nowego procesu doganiania starych landów. Proces taki może się rozpocząć, jeśli zostanie zahamowane powiększanie się rozpiętości w poziomie PKB na mieszkańca. Jest to możliwe przy wyższej dynamice wzrostu PKB w nowych krajach związkowych. Konieczny w tym celu jest transfer środków szczególnie na cele inwestycyjne, mimo że w przeszłości było wiele chybionych inwestycji: m.in. w zbyt duże oczyszczalnie, ośrodki przedsiębiorczości i technologii, renowację mieszkań, na które nie ma popytu. Zwiększenie nakładów inwestycyjnych jest niezbędne, tymczasem rok 2005 był dziesiątym z kolei, kiedy nakłady inwestycyjne brutto malały, a ich poziom na jednego mieszkańca był niższy niż w Niemczech Zachodnich. Przypomnieć należy, że największa część transferów służy wzrostowi dochodów (świadczenia socjalne), a nie wzrostowi potencjału gospodarczego. Jeśli poziom inwestowania nie zwiększy się, istniejące rozpiętości w poziomie rozwoju, wydajności, dochodów będą się utrzymywały lub nawet wzrastały. Jak wskazują doświadczenia innych krajów, sukcesy w procesie wyrównywania poziomu rozwoju mają miejsce tylko w regionach, w których są korzystne warunki dla inwestorów, a ci koncentrują się w pełni na potrzebach rozwojowych regionu.

Po 2005 roku możliwości rozwojowe zostały w znacznej mierze określone przez zewnętrzne finansowanie w ramach *Paktu Solidarności II*. Oznacza to, że rocznie do dyspozycji było najwyżej 2 mld euro na inwestycje publiczne, co stanowi 2/3 sumy w porównaniu

z wcześniejszym okresem. Jednocześnie zmniejszyły się środki otrzymywane z funduszy unijnych. Oznacza to zmniejszenie możliwości wspierania rozwoju gospodarki nowych krajów związkowych..

Wydaje się, że przyszły proces niwelowania różnic w poziomie rozwoju i życia mieszkańców obu części Niemiec związany jest z trzema warunkami:

1. Wewnętrzne zasoby i potencjał muszą być uzupełniane przez zewnętrzne źródła finansowania, przede wszystkim na cele inwestycyjne i B+R. Do tego należą wysiłki na rzecz osiedlania się wielkich przedsiębiorstw.
2. Dyspozycyjne środki powinny być skoncentrowane na koordynacji wspierania i polityki strukturalnej, głównie regionalnej. Punktem ciężkości zmian we wspieraniu gospodarki powinna stać się koncentracja istniejących środków na najbardziej rozwojowych branżach i usługach jak też najnowszych technologiach.
3. Wewnętrzne zasoby muszą być przeznaczane na rozwój innowacyjnych, poszukiwanych na rynku towarów i usług, co pozwoli zwiększyć udziały w rynku. Umożliwi to także zwiększenie eksportu wschodnioniemieckiego.

Obecne szanse rozwoju nie są korzystne dla nowych landów, gdyż:

- inne regiony dla międzynarodowych kapitałów są atrakcyjniejsze;
- w wyniku oszczędnościowego kursu rządu federalnego inwestycje publiczne od lat zmniejszają się;
- dobrze rozwijające się przedsiębiorstwa, które są w rękach wschodnioniemieckich mają ograniczone możliwości akumulacji kapitału i to w najbliższych latach nie ulegnie większej zmianie;
- zachodnioniemieckie przedsiębiorstwa przede wszystkim racjonalizują zdolności produkcyjne, a nie je poszerzają, dlatego zyski płyną do starych krajów związkowych.

Dotychczasowe doświadczenia z prywatnymi zagranicznymi inwestorami nie są zachęcające.

Na przykład w latach 1998-2001 podjęto 77 projektów inwestycyjnych na sumę 6,7 mld marek, czyli napływ kapitału zagranicznego wyniósł ok. 1,8 mld rocznie. Stanowi to zaledwie 5% rocznych nakładów inwestycyjnych w sferze produkcji. Makroekonomiczne warunki dla napływu inwestycji zagranicznych są oceniane jako niekorzystne. Potrzebna jest w tym zakresie inna polityka gospodarcza.

Nie jest przypadkiem, że w ostatnim czasie politycy biorą pod uwagę wewnętrzne możliwości rozwoju. Do potencjału tego można zaliczyć: kwalifikowaną i dobrze motywowaną siłę roboczą, zdolności w zakresie B+R w przedsiębiorstwach, na poziomie regionalnym i uniwersyteckim, a także warunki kształcenia i doksztalcania. Żeby uruchomić ten potencjał potrzebny jest dopływ kapitału i usunięcie czynników ograniczających korzystanie z kredytów przez małe i średnie przedsiębiorstwa. Założenie uniwersytetu czy szkoły zawodowej z programem w zakresie nauk technicznych przyczynia się do podniesienia atrakcyjności

tej miejscowości jako miejsca lokalizacji innowacyjnej produkcji czy usług. Należy, więc rozwijać uczelnie i pozyskiwać studentów. Ta opcja zyskała na znaczeniu wraz z rozszerzeniem UE.

Czynnikiem niesprzyjającym rozwojowi jest sytuacja demograficzna wschodniej części Niemiec. Chodzi tu o ujemny przyrost naturalny oraz utrzymującą się ciągle emigrację do Niemiec Zachodnich. Niemcy Wschodnie od zjednoczenia utraciły ponad 1,2 mln ludzi, młodych i najczęściej o wysokich kwalifikacjach (Birbaum 2004, s. 7). W niektórych miastach Turynii już obecnie niepokoi utrata młodych wykształconych pracowników, a także młodych kobiet. Niekorzystna sytuacja demograficzna oznacza osłabienie potencjału rozwojowego Niemiec Wschodnich. Spadek liczby ludności prowadzi do zmniejszenia korzystania z usług komunalnych i edukacyjnych. Zmniejsza się siła nabywczą ludności, co prowadzi do utraty miejsc pracy i upadku przedsiębiorstw. Utrzymywanie się znacznej emigracji jest wynikiem przede wszystkim sytuacji na rynku pracy i różnic płacowych.

W ostatnich kilku latach sytuacja na rynku pracy ulega poprawie. Liczba wstępujących w okres aktywności zawodowej znacznie zmniejszyła się, co może powodować, że niektóre miejsca pracy w przyszłości nie będą mogły być obsadzone. Będzie postępować dalsza deformacja struktury wiekowej ludności, a także likwidacja urzędów socjalnych i infrastrukturalnych. Pustoszenie niektórych terenów ulegnie wzmocnieniu. Lokalne rynki skurczą się. W ten sposób będą malały szanse na (zniwelowanie istniejących różnic w poziomie rozwoju i poziomie życia mieszkańców obu części Niemiec.

Rozpiętości w poziomie rozwoju obu części Niemiec

Po 25 latach od zjednoczenia charakterystyczne dla gospodarki wschodnioniemieckiej są duże rozpiętości w stosunku do Niemiec Zachodnich w poziomach ogólnogospodarczej efektywności i dochodów, występują w niej także dysproporcje strukturalne oraz znaczna luka między własnymi osiągnięciami a spożyciem finalnym. Poziom PKB na jednego mieszkańca jest prawie o 30% niższy niż w zachodniej części Niemiec. Warto zauważyć, że do końca 2006 roku w całych Niemczech Wschodnich dochód na jednego mieszkańca był poniżej poziomu 75% przeciętnej w UE. Od 1.01.2007 r. wyłączone zostały z tego obszaru: Lipsk, Halle oraz południowo-zachodnia Brandenburgia, gdyż w tych regionach granica ta została przekroczona. Znacznie niższy poziom dochodów ludności wschodnioniemieckiej związany jest z utrzymującym się przez prawie dwie dekady wysokim bezrobociem, kiedy to stopa bezrobocia była prawie dwukrotnie wyższa niż w zachodniej części Niemiec. Od 2008 roku sytuacja na rynku pracy poprawia się.

Istniejące rozpiętości w poziomie rozwoju gospodarczego i poziomie życia mieszkańców obu części Niemiec są probierzem stopnia zintegrowania gospodarek, a także w znacznym stopniu podstawą integracji społeczeństw. Jest ona niezadowalająca – po zachodniej stro-

nie relatywnie małe jest zainteresowanie problemami wschodniej części Niemiec. Świadczą o tym na przykład publikacje prasowe związane z dziesiątą rocznicą obalenia muru berlińskiego. Według nich, aż 41% obywateli Niemiec Zachodnich nie było nigdy w nowych krajach związkowych.

Niskie tempo wzrostu wschodniej części Niemiec jest zjawiskiem niepokojącym, gdyż utrudnia pełną integrację gospodarczą, społeczną oraz kulturową społeczeństw obu części Niemiec. Jak podkreślają socjologowie, zjawisko to występuje jaskrawo we współczesnych Niemczech (Schroeder 2004).

Procesy podnoszenia poziomu rozwoju wschodniej części Niemiec następują bardzo powoli, co odzwierciedlają dane w tabeli 2.

Tabela 2

Porównanie niektórych wskaźników gospodarczych między obiema częściami Niemiec w latach 1991 i 2013 (na 1 mieszkańca, w cenach bieżących, Niemcy Zachodnie =100)

Wyszczególnienie	1991	2013
PKB na 1 mieszkańca	43,3	71,0
Dochody z pracy najemnej na 1 zatrudnionego	58,2	82,8
PKB na godzinę pracy	70,2	73,4
Wydajność na zatrudnionego	60,6	77,8
Inwestycje na 1 mieszkańca	69,0	74,0
Majątek trwały na zatrudnionego	45,0	80,0

Źródło: Arbeitskreis Konjunktur Ostdeutschland (2014, s. 233).

Nowe kraje związkowe zmniejszyły wprawdzie rozpiętości w poziomie rozwoju w stosunku do starych krajów związkowych, ale do wyrównania poziomu jest jeszcze daleko. Zauważyć należy, że we wschodniej części Niemiec, mimo słabego tempa wzrostu gospodarczego, w ostatnich latach następował wzrost wielkości PKB przypadającego na jednego mieszkańca, ale wynikało to w znacznej mierze ze zmniejszającej się liczby ludności tej części Niemiec, która zmalała o ponad milion osób wskutek migracji do starych krajów związkowych.

Według najnowszych badań, pozycja gospodarcza nowych krajów związkowych jest jeszcze słabsza niż dotychczas uważano. Wniosek ten został sformułowany na podstawie analizy, jak transfery z zachodniej części Niemiec wpływają na gospodarkę wschodniej części Niemiec. Wynika z niej, że zaledwie 16% PKB (bez administracji i ubezpieczeń społecznych) jest tworzona dzięki transferom (Lehmann, Ludwig, Ragnitz 2005).

Dopiero w 2006 roku gospodarka wschodnioniemiecka osiągnęła niespodziewanie tempo wzrostu w wysokości 3%. Było to przede wszystkim wynikiem ożywienia gospodar-

czego w starych krajach związkowych, silnego wzrostu produkcji przemysłowej i eksportu oraz zakończenia kilkuletniej recesji w budownictwie wschodniej części Niemiec. Była ona spowodowana stopniową likwidacją nadmiernych zdolności produkcyjnych powstałych w pierwszej połowie lat 90. w wyniku subwencjonowania tej działalności. Sytuacja, która miała miejsce w 2006 roku wskazuje na silne powiązanie gospodarek obu części Niemiec, a nawet uzależnienie od koniunktury w zachodniej części Niemiec. Jest to wynikiem tego, że przemysł nowych krajów związkowych jest w dużej mierze przedłużoną taśmą produkcyjną fabryk zachodnioniemieckich. W 2006 roku silnie wzrosła produkcja przemysłowa, ważnym czynnikiem wzrostu gospodarczego wschodniej części Niemiec był także eksport – zwiększył się on o 21,4% w stosunku do poprzedniego roku. Było to możliwe dzięki silnemu wzrostowi w 2005 roku popytu zagranicznego na towary niemieckie.

Największym problemem gospodarczym i społecznym było i jest w nowych krajach związkowych bezrobocie. Przez prawie dwie dekady ok. 1,5 mln osób było bez pracy, a stopa bezrobocia oscylowała wokół 18%. Na przykład w 2005 roku bezrobocie wynosiło 1,65 mln osób, a stopa bezrobocia 18,7%. W 2006 roku, przy dobrej koniunkturze, liczba bezrobotnych zmniejszyła się do 1,480 mln osób, a stopa bezrobocia obniżyła do 17,3%. Zauważyć należy, że ponad 43% wszystkich bezrobotnych nie pracuje od wielu lat, co powoduje, że szanse ponownego włączenia ich do grupy aktywnych zawodowo coraz bardziej maleją. Z grupy osób bezrobotnych wyłączone są osoby, które są objęte tzw. przedsięwzięciami rynku pracy. Ich liczba wynosi ok. pół miliona rocznie, wiosną 2007 roku było to 512 tys. osób. Trudna sytuacja na rynku pracy, utrzymująca się od wielu lat, prowadzi m.in. do zwiększania się udziału osób zatrudnionych w sektorze najniższych płac, zmniejsza się przy tym liczba zatrudnionych, którzy są objęci pełnym ubezpieczeniem społecznym. W tym ostatnim przypadku w ciągu 5 lat ich liczba zmniejszyła się o 600 tys. osób.

Wskaźnikiem, którego poziom zmniejsza się relatywnie najwolniej w stosunku do poziomu zachodnioniemieckiego jest wydajność pracy. Stanowi ona obecnie 73,4% poziomu zachodnioniemieckiego. Ponieważ rozpiętości w wydajności pracy zmniejszają się wolniej niż inne wskaźniki, spowodowało to poszukiwanie przyczyn tego zjawiska. Jak wiadomo, wydajność lub produktywność pracy kształtuje się pod wpływem wielu czynników. W literaturze przedmiotu za najważniejszy czynnik określający poziom produktywności pracy uważa się intensywność kapitałową, czyli wyposażenie techniczne miejsca pracy. W nowych krajach związkowych wynosi ono obecnie 80% poziomu zachodnioniemieckiego. Wśród czynników, które powodują relatywnie niską produktywność gospodarki wschodniej części Niemiec wymienia się przede wszystkim jej strukturę gałęziową, tj. wyższy udział produkcji o niższej produktywności, jak np. budownictwo. Zgodnie z wynikami badań Instytutu Badań Ekonomicznych w Halle, przy analogicznej strukturze gospodarki jak w zachodniej części Niemiec, produktywność byłaby o 4% wyższa niż w starych krajach związkowych. Oznacza to, że struktura gospodarcza gospodarki wschodnioniemieckiej jest istotną przyczyną niższej produktywności pracy od tej, która jest w starych krajach związkowych. Wśród innych

przyczyn wymienia się silne subwencjonowanie kapitału, co doprowadziło do rozbudowy nierentownej produkcji, strukturę wielkości przedsiębiorstw, dominację tylko niektórych faz produkcji, co prowadzi do zniekształcenia produktywności, mniejszą liczbę przedsiębiorstw innowacyjnych, niedostateczną współpracę w sieciach i mało klastrów. Na niższą produktywność mają wpływ także różnice cenowe, które istnieją między obiema częściami Niemiec. Niższe o ok. 10% ceny w nowych krajach związkowych, powodują, że obroty są niższe, a to obniża wskaźnik produktywności. Zastanawiano się także nad tym, czy przyczyną niższej produktywności nie jest niedostateczne wyposażenie w kapitał ludzki. Poziom wykształcenia we wschodniej części Niemiec jest wyższy niż w starych krajach związkowych, ale decydujące znaczenie ma zatrudnienie ludzi zgodnie z ich formalnymi kwalifikacjami. W związku z sytuacją na rynku pracy wiele osób pracuje na stanowiskach poniżej swoich kwalifikacji. Ponadto, wiele osób o wysokich kwalifikacjach emigruje, co powoduje, że jeszcze długo wydajność pracy będzie niższa niż w zachodniej części Niemiec. Zauważyć trzeba, że tempo wzrostu wydajności pracy w nowych krajach związkowych w ostatnich latach osłabło i nieznacznie się różni od tempa w zachodniej części Niemiec, co obrazują dane zamieszczone poniżej.

Tabela 3

Tempo wzrostu PKB na jednego zatrudnionego w nowych i starych krajach związkowych (rok poprzedni =100)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Stare kraje	0,9	1,1	1,6	-0,2	-5,5	3,6	1,9	-0,4	-0,2
Nowe kraje	1,5	1,0	1,1	-0,3	-3,9	2,8	1,3	-0,1	-0,2

Źródło: Wirtschaftsdaten Neue Bundeslaender (2007, s. 4); Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit (2014, s. 21).

Nieznacznie wyższe tempo wzrostu wydajności pracy w nowych krajach związkowych oznacza, że istniejąca luka wydajności pracy będzie się zmniejszała, chociaż proces ten postępuje powoli. Na przyśpieszenie tego procesu pozytywny wpływ może mieć poziom inwestowania w nowych krajach związkowych.

Sytuacja gospodarcza nowych krajów związkowych jest z makroekonomicznego punktu widzenia niezadowolająca. Stopy wzrostu gospodarczego są niskie, realna konwergencja została zahamowana, bezrobocie utrzymuje się na wysokim poziomie, emigracja ludności nie została zahamowana. Przy ocenie tej sytuacji argumentem nie może być to, że w starych krajach związkowych występują także niektóre z tych zjawisk. We wschodniej części Niemiec od dłuższego czasu utrzymywało się niskie tempo wzrostu gospodarczego, a to musiało spowodować zahamowanie procesu wyrównywania poziomu rozwoju gospodarczego i poziomu życia między obiema częściami Niemiec.

Obecny stan gospodarki wschodniej części Niemiec po procesie transformacji rynkowej przedstawia zróżnicowany obraz. Ważne jest, że wprawdzie powoli, ale jednak postępuje proces wyrównywania poziomu rozwoju obu części Niemiec. Pozytywnym zjawiskiem jest wysoka dynamika produkcji w przemyśle przetwórczym, w którym jednostkowe koszty płacowe są niższe o 10% niż w zachodniej części Niemiec. Często niezauważana wysoka dynamika wzrostu w przemyśle w ostatnich latach wynikała w pewnej mierze z procesu kurczenia się zdolności produkcyjnych budownictwa w gospodarce wschodnioniemieckiej. W pierwszej połowie lat 90. nastąpił ich nadmierny rozwój, co z czasem wymagało korekty rynku. Przy niskich tempach wzrostu gospodarczego zachodziły intensywne przemiany w strukturze gospodarki wschodniej części Niemiec. Świadczy o tym porównanie struktury gospodarki w 2013 roku z danymi o niej w 1991 roku. Najbardziej zwiększył się udział usług finansowych, ubezpieczeniowych oraz usług dla przedsiębiorstw. Największa różnica dotyczy udziału przemysłu przetwórczego, co zapewne wynika m.in. z deindustrializacji wschodniej części Niemiec na początku lat 90. i konieczności budowy nowej bazy przemysłowej. W ciągu 25 lat od zjednoczenia zaszły w strukturze gospodarki głębokie zmiany i w znacznym stopniu upodobniła się ona obecnie do struktury gospodarki starych krajów związkowych.

Tabela 4

Makrostruktura gospodarek obu części Niemiec w latach 1991 i 2013

Wyszczególnienie	Niemcy W. 1991	Niemcy W. 2013	Niemcy Z. 1991	Niemcy Z. 2013
Rolnictwo	3,1	1,4	1,1	0,7
Przemysł przetwórczy	14,0	17,3	28,1	23,0
Pozostałe gałęzie przemysłu	20,4	12,4	8,9	7,9
Handel	20,2	16,3	19,9	18,6
Usługi finansowe	9,9	23,1	23,2	28,0
Pozostałe usługi	32,4	29,2	18,8	21,7

Źródło: *Die Beauftragte der Bundesregierung fuer die neuen Laender* (2014, s. 23).

Do najważniejszych osiągnięć rozwoju gospodarki wschodnioniemieckiej należy znaczny wzrost poziomu życia mieszkańców tej części Niemiec. Przyczyniły się do tego przede wszystkim napływające transfery z zachodnich Niemiec, które zapewniły wzrost dochodów. Po stronie słabych stron tej gospodarki wymienić należy przede wszystkim niski poziom zatrudnienia – znaczny procent osób w wieku aktywności zawodowej jest bez pracy, gdyż za mało jest miejsc pracy. Do słabości zaliczyć należy także niższą wydajność pracy, której przyczyny starano się wcześniej wyjaśnić. Nie bez znaczenia jest także to, że zawodzi polityka ekonomiczna. Najbardziej jaskrawym przykładem tego jest przeznaczanie około

połowy transferów finansowych na świadczenia socjalne, co powoduje, że brakuje środków na rozwój konkurencyjnej gospodarki. Rządy krajów związkowych także nie są bez winy, wydając środki z Paktów Solidarności na cele konsumpcyjne, zamiast na tworzenie warunków dla wzrostu gospodarczego.

Podsumowanie

Z powyższych rozważań wynika, że obecna sytuacja gospodarcza nowych krajów związkowych jest z makroekonomicznego punktu widzenia niezadowolająca. Stopy wzrostu gospodarczego są niskie, realna konwergencja została zahamowana, bezrobocie, mimo pewnej poprawy na rynku pracy w ostatnich kilku latach, wciąż utrzymuje się na wysokim poziomie, emigracja ludności nie została zahamowana

Relatywnie największe osiągnięcie w okresie 25 lat po zjednoczeniu Niemiec odnotowano w zakresie poprawy poziomu życia mieszkańców wschodniej części Niemiec. Złożyły się na to zarówno wzrost PKB, jak też zmniejszenie liczby ludności tej części Niemiec. Nadal jednak występują znaczne różnice w poziomie rozwoju i poziomie życia mieszkańców obu części Niemiec. W 2014 roku PKB na 1 mieszkańca w nowych krajach związkowych wyniósł 71% poziomu zachodnioniemieckiego. Występują także istotne różnice dotyczące rynku pracy i płac na niekorzyść tej części Niemiec.

Proces wyrównywania poziomu życia w obu częściach Niemiec stale postępuje, jednak podkreślić należy, że w ostatnich latach znacznie się spowolnił. Przebieg procesu zjednoczenia Niemiec świadczy o tym, że proces konwergencji jest procesem długofalowym, nieosiągalnym w ciągu jednego pokolenia. Fakt ten nie potwierdza optymistycznych założeń dotyczących możliwości zniwelowania różnic w poziomie rozwoju i poziomie życia, które zakładano w momencie zjednoczenia Niemiec. Oznacza to także, że polityka wspierania rozwoju wschodniej części Niemiec okazała się mało skuteczna, mimo znacznych środków finansowych przeznaczonych na ten cel.

Istniejące rozpiętości w poziomie rozwoju gospodarczego i poziomie życia między obiema częściami Niemiec stanowią nie tylko poważny problem ekonomiczny, ale także społeczny. Po krótkotrwałej euforii po zjednoczeniu, jak określają to publicyści niemieccy, pojawił się „mur duchowy” lub „mur w głowach”. Frustracje i często wzajemna niechęć występują po obu stronach. Obecną sytuację socjologowie opisują jako taką, w której wprawdzie Niemcy są zjednoczone, ale nadal społeczeństwo jest podzielone.

Bibliografia

Arbeitskreis Konjunktur Ostdeutschland (2014), *Lage und Aussichten der ostdeutschen Wirtschaft*, „Wirtschaft im Wandel“, No. 8.

- Bach S., Baldi G. i in. (2013), *Deutschland muss mehr in seine Zukunft investieren*, „DIW-Wochenbericht“, No. 26.
- Birnbaum Ch. (2004), *Zeitbombe Demographie*, „Handelsblatt“, No. 158.
- Bofinger P. (2006), *Wir sind besser, als wir glauben*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbeck bei Hamburg.
- Bofinger P. (2009), *Ist der Markt noch zu retten? Warum wir jetzt einen starken Staat brauchen*, Econ, Berlin.
- Bosk K., Holtmann E. (2012), *Die langen Weg der deutschen Einigung, (w:) Aufbruch der entsicherten Gesellschaft. Deutschland nach der Wiedervereinigung*, Frankfurt/New York.
- Boss A., Klodt H. (2011), *Haushaltskonsolidierung und Subventionsabbau*, „Kieler Beitrage zur Wirtschaftspolitik“, No. 3.
- Braeuninger M. (2009), *Warum Konjunkturprogramme?*, „Wirtschaftsdienst“, No. 1.
- Braenninger M. (2010), *Finanzpolitik zwischen Stabilisierungs- und Konsolidierungspolitik*, „Wirtschaftsdienst“, No. 1.
- Brenke K., Zimmermann K.F. (2010), *Die Bundespolitik: unter Sanierungsangsten im Reformstau*, „Vierteljahresshefte zur Wirtschaftsforschung“, No. 1.
- Brocka-Palacz B. (red.) (2008), *Dokąd zmierzają Niemcy. Reformy polityczne, gospodarcze i społeczne*, SGH, Warszawa.
- Der Traum vom Aufbau Ost: Oekonomie als Triebfeder der Einheit?* (2007), „Wirtschaftsdienst“, No. 5.
- Die Beauftragte der Bundesregierung fuer die neuen Laender (2014), *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der deutschen Einheit*, Berlin.
- Die grosse Schwaeche Deutschlands sind die fehlenden Investitionen: Sieben fragen an Marcel Fratscher* (2013), „DIW-Wochenbericht“, No. 26.
- Fichtner i in. (2013), *Herbstgrundlinien*, „DIW-Wochenbericht“, No. 38.
- Gornig M., Goerzig B. (2007), *Nach 1995 deutliche Wachstumsswaeche der deutschen Wirtschaft im internationalen Vergleich*, „Wochenbericht“, No. 12.
- Heilemann U. (2005), *Ostdeutschland - ein Mezzogiorno-Fall ?*, „Wirtschaftsdienst“, No. 8.
- Hildebrandt A. (2011), *Gegen die Wand? Die Entwicklung der ostdeutschen Laenderhaushalte bis 2020*, „Wirtschaftsdienst“, No. 4.
- Holtemoeller O. (2011), *Aufschwung in Deutschland- ungeloeoste Probleme im Euroraum*, „Wirtschaftsdienst“, No. 4.
- Holtemoeller O. (2013), *Die Konsolidierung des deutschen Staatshaushaltes steht auf wackeligen Fuessen*, „Wirtschaft im Wandel“, No. 1.
- Horn G., Stein U. (2010), *Kapital gewinnt-Arbeit verliert*, „Wirtschaftsdienst“, No. 7.
- Huebner M. (2010), *Das Wachstumsbeschleunigungsgesetz: Eine makrooekonomische Analyse*, „Wirtschaftsdienst“, No. 4.
- Huether M. (2009), *Wirtschaftspolitische Leitlinien in der Krise*, „Wirtschaftsdienst“, No. 4.
- Kirchof F., Poss J., Wiegard W. (2011), *Haushaltskonsolidierung und Steuerpolitik*, „Ifo-Schnelldienst“, No. 12.
- Kromphardt J. (2004), *Sind die Loehne in Deutschland zu hoch?*, „WSI-Mitteilungen“, No. 6.
- Lehmann H., Ludwig U., Ragnitz J. (2005), *Originaere Wirtschaftskraft der neuen Laender noch schwaecher als bislang angenommen*, „Wirtschaft im Wandel“, No. 5.

- Małachowski W. (red.) (2009), *Polska-Niemcy po rozszerzeniu Unii Europejskiej. Bilans i perspektywy*, SGH, Warszawa.
- Mit dem Sparpaket staerken wir die Wachstumskraefte* (2010), „Schlaglichter der Wirtschaftspolitik“, Juli.
- Nerb G. (2009), *Keynessche Nachfrageschwaechе - das derzeit dominierende Problem in der deutschen Industrie*, „ifo Schnelldienst“, No. 11.
- Niemeier E. (2009), *Ursachen fuer die deutsche Wachstumsschwaechе und Arbeitslosigkeit*, „Wirtschaftsdienst“, No. 9.
- Sachverstaendigenrat (2009), *Jahresgutachten 2010/2011, Chancen fuer einen stabilen Aufschwung*, Wiesbaden.
- Schettkat R., Langkau J. (Eds.) (2007), *Aufschwung fuer Deutschland, Plaedoyer international renommierter Oekonomen fuer eine bessere Wirtschaftspolitik*, Verlag J.H. Dietz, Bonn.
- Schiller K. (1993), *Reforma pieniężna to szwindel*, „Forum”, nr 4.
- Schroeder K. (2004), *Ein Staat-zwei Gesellschaften: Deutschland 14 Jahre nach der Vereinigung*, „Wirtschaftsdienst“, No. 10.
- Sinn H-W. (2005), *Ist Deutschland noch zu retten?* Ullstein Verlag, Berlin.
- Steinherr A. (2011), *Makroökonomie, Geld und Finanzen: Flankierung einer effektiven Reformpolitik*, (w:) *Wirtschaftspolitische Aspekte der neuen Schuldenregel*, „Schlaglichter der Wirtschaftspolitik“, April.
- Weizsaecker C.C. (2010), *Notwendigkeit der Staatsschulden*, „Wirtschaftsdienst“, No. 11.

German Reunification – Balance after 25 Years

Summary

Upon the reunification, the most important goal became an equation of the levels of economic development and living standards of the population of both parts of Germany. These two processes have been progressing, though recently they have been considerably slowed down. The spreads in the level of development and living standard are still significant. Relatively better this process was running in the field of levelling differences in the living standard of inhabitants of the eastern part of Germany.

The course of the process of German reunification evidences that the process of convergence is a long-term process, unachievable in one generation. This fact does not confirm the optimistic assumptions concerning the possibilities to level the differences in the level of development and living standard, which were assumed at the moment of German reunification. This also means that the policy of supporting development of the eastern part of Germany has appeared to be not efficient enough, despite considerable financial means assigned for this purpose.

The existing spreads in the level of economic development and living standard between both parts of Germany are not only a serious economic but also social problem.

Key words: German economy, new lands, process of convergence.

JEL codes: F50

Artykuł nadesłany do redakcji w czerwcu 2015 roku.

© All rights reserved

Afiliacja:

dr hab. Bogumiła Brocka-Palacz

Akademia Finansów i Biznesu Vistula

Wydział Biznesu i Stosunków Międzynarodowych

ul. Stokłosa 3

02-787 Warszawa

tel.: 22 457 23 00

e-mail: b.brocka-palacz@vistula.edu.pl